

тись тим відблискам, що зісталися в усній прозовій традиції від старого поетичного запасу, з якого брала свої засоби пісня і повість, як усна, так і книжна (до котрої перейду потім).

КАЗКА

Присвячується пам'яті Миколи Сумцова

Наша казкова традиція. Відповідно прийнятій в новітній українській літературі термінології, казкою називаємо оповідання фантастичне, без виразної моралізуючої цілі¹. Проби докладнішої класифікації казкових мотивів розбиваються о широку дифузю, складне переплітання мотивів різних категорій. Тому новіші дослідники обмежуються як найзагальнішими дефініціями сього літературного ро-

¹ Ся систематика була предложена Франком в I т. Етнограф. збірника, розпочатого під моєю редакцією 1895 р. Систематизуючи збірку Роздольського, Франко начеркнув таку класифікацію прозової традиції, котра потім, в головних рисах, лягла основою всеї дальшої систематики матеріалу, виданого етнографічною комісією товариства Шевченка — сього найбільшого, що взагалі було зроблено в сфері збирання, систематизації і видавання укр. етнографічного матеріалу:

1) «Казка», т. є. оповідання, в яким дійсність перемішана з чудесним елементом, так що цілість являється свобідним виплодом фантазії без ніякої побічної, церковноморалізуючої цілі.

2) Легенда, т. є. оповідання, в яким дійсність також перемішана з чудесним, але взятим з обсягу виображень і вірувань церковнорелігійних. Цілість має звичайно глибоку основу етичну, моралізуючу або філософічно-релігійну.

3) Новела, т. є. оповідання без примішки чудесного елемента, основане на тлі побутовім, часто перейняте тенденцією соціальною, рідше — національно-політичною або церковно-конфесійною.

4) Фацеція (анекдот), т. є. коротеньке, звичайно гумористичне оповідання, якого суть становить звичайно якесь одно спостереження, часто гра слів, незвичайний оборот мови, прізвисьце і т. і. По своєму характеру і тенденціям сі твори близько підходять до новел.

5) Оповідання міфічні, в яких говориться про явища і постаті фантастичні та такі, що становили або становлять предмет живого вірування люду (чари і чарівники, злі духи і т. і.).

6) Оповідання про особи, події та місцевості історичні, німецьким терміном звані загами (Sagen).

7) Байки звірячі, притчі і апологи, т. є. короткі оповідання, звичайно морального або загалом дидактичного змісту, в яких героями являються звірі або інші неодушевлені речі.

В згаданім више фольклорнім органі F. F. (Folklore Fellows) Communications, заснованім визначними дослідниками поетичної традиції Больте, Кроном, Ольріком і Сідовим, звісним фінським фольклористом Анті Арне була предложена така класифікація казкового матеріалу (Verzeichnis der Märchentypen, F. F. Communications, I, 1910):

ду і за краще вважають групувати казки по мотивах оповідання. Але з становища еволюції, розвою сеї галузі словесного мистецтва, годиться все-таки розрізнити певні групи, які відповідають певним моментам його розвитку. Це казки про звірів; казки про космічні сили; казки про надприродні пригоди («про щастя»); оповідання про подвиги, осягнені людськими здібностями; оповідання демонологічні. Дарма, що всі ці групи — як все в природі — тісно сплітаються між собою: перевага того чи іншого мотиву дає місце певній групі казок в еволюції сеї повісті¹.

1. Казки звіринні: звірі лісові, лісові і домашні, людина і лісові звірі, звірі домашні самі, птахи, риби, інші звірята.

2. Казки властиві:

А) Казки чудесні (Zauber Märchen) — надприродні противники, надприродний або зачарований чоловік або жінка, чи інший свояк, надприродні завдання, надприродні помічники, надприродні предмети, надприродна сила або знання, інші надприродні моменти (надприродний порід, безрука дівчина, золоті діти й т. і.).

В) Казки легендарного характеру: де виступає Бог, святі, чорти (сюди ж занесені такі мотиви, як надприродні свідки злочину: чудесна дудка, кості, що співають і т. д.).

С) Казки-новели (сватання до королівни, дівчина виходить за королевича, вірність і невинність, научування злих жінок, мудрі хлопці і дівчата, казки про долю, зручні злодії і розбійники).

Д) Казки про дурного чорта або велетня.

3. Анекдоти (Schwänke).

Незалежно від того, як осуджувати раціональність сього поділу, я вважаю його основною помилкою се, що він класифікує не прості мотиви, а доволі складні комбінації їх, і притім занадто притримується германських казкових тем, так що при класифікації світового матеріалу ся схема, здається мені, покажеться нездатною.

¹ Наведу дефініції казки дослідників харківської школи, які працювали на східнослов'янським фольклорним, в тім і українським, матеріалі. Проф. Сумцов в своїй статті про казку в Енциклопедії Брокгауза — Ефрона так означає се поняття: «Казки — се словесні утвори, характеру повістєвого, майже виключно прозові, зложені іноді з метою дидактичною, іноді для забави, а здебільшого без якої-небудь цілі, як природний вияв словесного літературного потягу».

Халанський в своїй студії про казку в «Історії рус. літератури» під ред. Амічкова (с. 135): «Казка — се оповідання, яке не має іншої цілі, як тільки вражати фантазію слухачів, і в основі своїй має подію видуману, інтересну або своєю неймовірністю, або смішними ситуаціями».

З старших — варто згадати Пипіна, що в своїй класичній праці про староруські повісті і казки так означав властивий характер казки: «Поняття казки стало тепер дуже широким: сюди кладуть і міфічні оповідання, які становлять правдиве зерно її, і переповідження більш нових билин, і народні анекдоти, часто новішого походження, нарешті й різні популярні повісті, що дійшли до народу через книжну літературу, і гумористичні оповідання, хоч і утворені під впливами народньої фантазії, але позбавлені міфічного змісту, себто головної прикмети корінної казки».

Натомість новіший дослідник світового міфу Ендрю Лянг в своїй статті в Британській енциклопедії (новіше, II вид.), обминаючи всяку

Казки, де визначну роль грають звірі з надприродними здібностями, як помічники, добродії або вороги людей, генетично зв'язані з примітивним оповіданням про звірів.

спеціалізацію, дає таку широку дефініцію: «Народні казки — се історії від невідомої старини, передані усною традицією диких і цивілізованих народів».

В нашій літературній ужитку слово «казка» звісне від часів першого відродження. В словнику Беринди слово «баснь» толкується як «казка, байка, вимисл». Слова «баяти» і «баснь» в розумінні оповідання і видумки приходять в найстарших наших книжних пам'ятках, але завсіди з відтінком зневажливим, в протиставленні спасенному слову, передусім святому письму. Так, в однім слові Кирила Турівського робиться людям закид, що вони «басни бають і въ гусли гудуть». Серапіон радить: «Аще услышите что басний человекскихъ, — къ божественному писанию притецѣте».

В новішій науковій літературі одинока більша студія, яка до певної міри вводить в круг питань, зв'язаних з нашою казкою, се велика бібліографічна праця С. Савченка, закінчена перед війною і випущена 1914 р.: Русская народная сказка; история собрания и изучения (друкувалася в Киев. Университетских Извѣстіях 1912—1914 рр., 547 стор.). Автор, слухач проф. Лободи, писав на дану ним тему і в своїх поглядах іде здебільшого за київськими і харківськими ученими, які стояли тут під впливами Потебні: Владимириковим, Сумцовим, Халаєвським. Свого автор вносить небагато, пильнуючи найбільше бібліографічної повноти і системи, і з сього боку праця його варта всякого признання. Головна увага звернена на літературу російську, хоч автор старався характеризувати і ті західноєвропейські течії, які відбивались на ній; українською казкою автор інтересується, навіть і сам старався дещо зібрати, але не міг так повно опанувати літератури української казки, як казки великоруської та білоруської.

З наукової літератури особливу вагу в розвою студій над східнослов'янськими, в тім і українськими, казками, крім загальних — провідних європейських праць, мали отсі: А. Пупіна, Очерк літератур. історії стариннихъ повѣстей и сказокъ русскихъ, 1858; Буслаєва, Славянскія сказки, 1860, передр. в Историч. очерках рус. народ. словесности; А. Котляревського, Русская народная сказка, 1864 (передр. в II т. його писань); Афанасьєва, Сказка и мифъ, 1864, и Поэтическія возрѣнія славянъ на природу, 1866—9; Потебні, О мифическомъ значеніи нѣкоторыхъ повѣрій и обрядовъ, 1865; В. Стасова, Происхождение русскихъ былинъ, 1868; А. Веселовського — ряд принагідних статей, 1870 и 1880-х рр., досі, на жаль, не зібраних разом; Драгоманова статті, зібрані в Розвідках, I—IV. Новіші праці: Сумцова, Малорусскія сказки, в XXII т. Етногр. Обзор., і багато спеціальніших статей, на жаль, не зібраних разом; Владимірова — цінний розділ про казки в Введенні въ історію рус. словесности, 1896; Халаєвського студія про казки в Історію рус. літератури під ред. Анічкова, 1909. Більші збірники текстів: Куліша (1856), Рудченка (1869), Драгоманова (1876), Чубинського (1878), Кольтєрґа (1882), Мошинської (1885), Манжури (1890), Ястребова (1894), Грінченка (1895), Роздольського (1895), Рокосовської (1897), Гнатука (від 1898), Малинки (1902), Шухевича (1908). Перед війною в 37 т. Записок рос. географ. тов. друкувався збірник галицьких текстів Ю. Яворського; я не бачив його виданим. Всього Савченко в названій вище праці (с. 219) рахує коло 2000 друкованих варіантів українських казок, коло 1700 великоруських, коло 1500 білоруських. Розуміється, рахунок залежить від того, що вважа-ти казкою.

Казки про космічні сили зв'язані з поясненнями природних явищ (примітивними пояснюючими оповіданнями). Так само казки про метаморфози. Казки про надприродні пригоди становлять центр, характеристичний для тої стадії культурного розвитку громадянства, де вже усвідомилася різниця між надприродним і природним, але магічний світогляд настільки свіжий, що людина ще не вповні виріклася гадки про можливість викликати надприродні явища спеціальними засобами — знанням магічної формули або слова. Ся психіка характеристична для тої епохи, котра нас тут займає, і через те така фантастична казка, чи казка в тіснім розумінні слова, повинна займати навіть центральне місце в традиції сеї епохи. Оповідання про подвиги чи пригоди людського побутового характера становить очевидний перехід від неї до новели, хоча якраз зв'язує казку з героїчною поемою: їй відповідає героїчна («богатирська») казка, характеристична для молодших часів сеї епохи. Тим часом оповідання демонологічне тісно і нерозривно зв'язане з релігійною легендою, нав'яною книжною і усною повістю тих різних релігій, з котрими наша людність стикалася в сій добі.

Ми одержуємо, таким чином, приблизну генеалогію повістевих творів:

Казка звиринна, космічна, фантастична;

Оповідання про подвиги — героїчна поема — історична сага (про особи, місця і події);

Релігійна легенда — демонологічне оповідання;

Поема на теми побутові — новела.

Фантастична казка служить тим джерелом, з которого тече фантастичний елемент, який виявляє себе — поволі бідніючи і висихаючи — в казках чи оповіданнях про подвиги, в героїчній поемі, в сагах. Надприродний елемент в них буває ще досить сильний і виявляє тісне генетичне споріднення з казковою фантастикою; але він рахується з певними вимогами раціоналізму, реальної правдоподібності в історичних сагах і в бажанні громадянства з надприродних, фантастичних сфер спуститися на людський, реальний ґрунт — в героїчній поемі.

Нову фантастичну течію — демонологічну, чудотворну, закрашену часом сильніше, часом слабше дидактично-моральною закраскою — приносять нові релігійні впливи. Вони творять другу фантастичну верству, покликаючи до життя казки про чортів, сатану, нечисту силу і зв'язані з ними теми. Ся течія, одначе, більше впадає в сміховинну новелу, в цикл анекдотів про людську глупоту: чорти попадають на одну лінію з усякими «дурними народами», і вза-

Галі легенда, йдучи за загальною тенденцією до раціоналізації, впливається в течію морально-побутової повісті.

При великій загальній увазі українців для пам'яток народної словесності, казок українських зібрано теж досить багато: більше ніж великоруських і білоруських. Але їх число більше свідчить про енергію збирачів, ніж про багатство матеріалу: в величезній більшості він невисокої вартості. На Україні не видно таких кутів з законсервованою казочною традицією, які знайшлися на Білорусі і в Онезькім краю Великоросії. Думається мені, що властивий казковий репертуар професіоналів-скоморохів, чи як вони звались, вимандрував з ними, так само як репертуар билинний (взагалі епічний) і те, що тепер маємо,— се тільки останки старого репертуару, а в значній мірі — новозахожий. Але сей захожий, оскільки йде з Великорусі і Білорусі, повертає в значній частині, в новій формі, мотиви, котрі давніше жили у нас — отже, не повинен відкидатись безоглядно. Невідрадний стан нинішньої казкової традиції не повинен приводити до помітування нею, а навпаки — вимагає тонших і складніших методів досліду.

Се правда, що нинішня казкова традиція, судячи по публікованому¹, стоїть під виразними впливами казки солдатської, шкільної, заносної і переважно виявляє сліди розкладу і виродження. А нагромадження безконечної маси варіантів при недостатчі яких-небудь загальних орієнтаційних принципів, чи то в ближчій — слов'янській, чи то в ширшій — світовій матеріалі, знеохочує до сеї непереглядної сірої маси.

Казки гарно оповіджені дуже рідкі і переважно невеликі, приладжені для дитячого ужитку. Тих старих казок, котрі можна було «казати до самого світу»², дуже мало видно. Бере перевагу анекдот, здебільшого більш грубий, ніж дотепний, новішої формації. Але се все не позбавляє інтересу до тих дорожочіних елементів, які лежать в тій малоцікавій масі.

Неважаючи на всі непевності, зв'язані з нашою повітровою традицією: можливостями стрінутися, замість первісного, оригінального варіанта, з його дублетом, занесеним пізніше з чужого джерела (як то ми бачили при огляді оповідань про звірів), ми ніяк не можемо поминути казочного репертуару, коли хочемо мати поняття про словесну

¹ Може бути, що десь на Поліссі знайшлися б кращі джерела!

² «От якби нам тепер хата тепла, постіль біла, хліб м'який, квас кислий — нічого б і журиця: казали б казку, баяли б байку до самого світа». Одна з найстарших укр. записей, видрукована Костомаровим в Молодику 1843 р., передр. у Рудченка, II, с. 75.

творчість старих часів. І героїчна поезія, і величальна пісня, і книжна повістєва традиція носять на собі виразні сліди тих казкових мотивів, які переховуються в сім репертуарі. Рахуючися з усіма можливостями пізніших наверствувань і запозичень, мусимо, кінець кінцем, мати поняття про головніші казкові мотиви, котрі обертаються в нинішній традиції і, правдоподібно, оберталися також в казковім репертуарі старших часів.

Головніші казкові мотиви. В систематичнім порядку головніші мотиви нашої фантастичної казки можемо зібрати так:

Космічні сили: сонце, місяць, вітер, мороз, град. Людина терпить від них, правується з ними, доходить свого. Особливо популярні два мотиви: доходження знищеного урожаю і розшукування жінки, котру хапає сонце, вітер або інша сила. Вони зв'язуються з широко розповсюдженим мотивом подорожі до сонця: як чоловік чи хлопець заступав сонце в його щоденнім обході і які з того виходили біди. Мотив всесвітній, у американських індіан він виступає в варіантах, аналогічних з нашими! Вище був наведений один з варіантів як розширене пояснення про сонячну путь через небо.

Фантастичні надприродні земні ества: дух землі, або лісовик, «Ох», що живе в могилі або в пеньку і забирає до себе людей, котрих потім приходиться різним способом виручати, чи їм виручатись. Дуже популярна у нас тема (Чуб., с. 102 дд.) — про її світові розгалуження нижче. Паралель становить водяний дід чи цар, або дід кирничний, — популярний варіант описує, як він змушує чоловіка — купця-мореплавця чи подорожника — пообіцяти йому дитину, яка вродилась без нього дома.

Баба-людодка, «Баба-яга, кістяна нога, волосяний язик, в ступі їздить, товкачем поганяє, мітлою слід замітає»¹. Образ, широко розповсюднений в слов'янськім фольклорі; її ім'я виводять з пня *ang*, лит. *angis* — гадина, наше *ажь*; отже, се жіноча паралель до змія-самця. В билиннім циклі про Добриню є епізод бою з «ягою-бабою», аналогічний з боєм його з змієм. Але сей старий образ ослаб, і вже в словнику Беринди в формі «язя» (що живе і досі в Зах. Україні) се слово виступає як рівнозначне з «чарівницею». В сучасній казці вона — лиха баба, особливо небезпечна для дітей, котрих хоче поїдати, але ті різними способами рятуються від неї або її обдурюють. Найбільш популярний варіант — казка про Івасика (Телесика)

¹ Рудченко, I, с. 135.

і Бабу-ягу, аналізований свого часу Буслаєвим, який в Іва-
сику бачив варіант лицаря-лебедя (Логенгріна).

Мотив Змія заховався нібито краще, але ми мусимо ра-
хуватися тут з різnorodними пізнішими наверстуваннями
християнської легенди про святих зміеборців (св. Юрія,
Дмитра, Федора) і християнської демонології, де змії яв-
ляється звичайним втіленням нечистої сили, інкубом, пере-
лестником. Дуже правдоподібні в сім мотиві і давніші
чужосторонні впливи: напр., різних варіантів змія — сторо-
жа дерева життя і безсмертя, живої води і т. под. образів,
котрих найбільш звисний нам варіант дає біблійне опові-
данннн про райського змія спокусителя, що відбиває в собі
авилонський образ змія-сторожа. Таким чином, образ змія
дуже різnorodного складу і походження. Не диво, що і в
нашій традиції він представлений дуже багато і різnorodно,
аж до найновіших часів; мотив зміеборства задержався і в
сучасній нашій казковій традиції, і в історичних переказах,
і в билинній репертуарі. З одного боку, зв'язався він з мо-
тивами добування жінки з власті змія, що стереже дівчини-
царівни. З другого боку, так само як образ «Кошія», образ
Змія зв'язався з контрастом і боротьбою хрещеного, сло-
вянського, оселого світу з степовою ордою. Билинний «Ту-
гарин Змієвич», як правдоподібно толкують,— Тугорхан,
половецький хан, тесть Святополка київського, на київ-
ським дворі репрезентує сей ворожий, непевний елемент —
так, як образ Кошія зв'язався з іншим його сучасником,
ханом Боняком. Найбільш популярна і, безсумнівно, стара
версія сеї теми — се поєдинок Кирила Кожум'яки з змієм,
котрим Руська земля звільняється від поганого данницт-
ва — як Атени побідою Тезея визволились від давання
хлопців і дівчат критському Мінотаврові. Найбільш літера-
турна версія її, записана В. Білозерським в 1840-х рр. на
Чернігівщині і видана Кулішем, заразом має характер іс-
торичного переказу, котрим пояснює походження назви
київських «Кожум'яків»; в інших варіантах воно пояснює
походження «Змієвих валів» — старих пограничних укріп-
лень України.

Колись був у Києві якийсь князь (лицар) і був коло Києва змії,
і кожного году посилали йому дань: давали або молодого парубка
або дівчину. Ото прийшла черга вже і до дочки самого князя. Нічого
робить! Коли давали горожане, то треба і йому давать. Послав князь
свою дочку в дань змієві. А дочка та була така хороша, що й ска-
зати не можно; то змії її й полюбив.

От до його прилестилась да й питається раз у його: «Чи єсть,
каже, такий на світі чоловік, щоб тебе подужав?» — «Єсть,— каже,—
такий у Києві, живе над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під
небеса стелиться, а як вийде на Дніпро мочить кожи — бо він коже-

м'яка — то не одну несе, а дванадцять разом, і як наорякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму да й учеплюсь за їх, чи витягне то він їх? А йому й байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От того тільки мені й страшно!»

Княжна й взяла собі тее на думку, і думає: як би їй вісточку до дому подати і на волю до отця достатись? А при їй не було ні душі, тільки оден голубок. Вона згодовала його за щасливої години, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі храп — і написала до панотця: «Оттак і так, — каже, — у вас, панотче, есть у Києві чоловік, на прізвище Кожем'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не захоче він із змієм побиться, чи не визволить мене, бідну, з неволі? Благайте його, паноченьку, й словами й подарунками, щоб не обидивсь він за незвичайне якесь слово. Я за його і за вас буду до віку Богу молитись!»

Написала так, прив'язала під крильцем голубові да й випустила в вікно. Голубок звився під небо да й прилетів до дому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ю да й побачили голубка: «Татусю, татусю, — кажуть, — чи бач, голубок от сестриці прилетів!»

Князь перше зрадів, а далі подумав, подумав та й засумував: «Се ж уже проклятий Ірод згубив, видно, мою дитину!» А далі приванив до себе голубка, глядь: аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише — так і так. Ото зараз призвав до себе всю старшину: «Чи есть такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожем'якою?» — «Ссть, князю: живе над Дніпром». — «Як же б до його приступить, щоб не обидився да послухав?»

Ото сяк-так порадилися та й післали до його самих старих людей. Приходять вони до його хати, одчинили помалу двері зо страхом да й злякались: дивляться, аж сидить Кожем'яка долі, до їх спиною, і мне руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає отакою білою бороною.

От оден з тих посланців: «Кахи!» Кожем'яка жажнувся, а дванадцять кож тільки: трісь, трісь!

Обернувся до їх, а вони йому в пояс: «Оттак і так, прислав до тебе князь з прозьбою». А він і не дивиться, і не слухає: розсердився, що через їх дванадцять кож порвав!..

Коли нарешті його ублагали —

Обмотався коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що може в їй пудов десять, да й пішов до змія. А змій йому й каже: «А що, Кирило? прийшов биться чи мириться?» — «Де вже мириться? биться з тобою, з Іродом проклятим!»

От і почали вони биться. Аж земля гуде! Що розбіжиться змій да вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве. Що розбіжиться да вхопить, то так жмуток конопель і вирве! А він його здоровоною булавою як улупить, то так і вжене в землю! А змій як огонь горить, так йому жарко. І поки збігає до Дніпра, щоб напиться, да вскочить в воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожем'яка вже й обмотався коноплями й смолою обсмоливсь. От-о вискакує з води проклятий Ірод, і що розженеться против Кожем'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він знай — його булавою тільки луп да луп, аж луна йде!..

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки: жде, що то буде!..

Коли ж зміюка: бубух, аж земля затряслась! Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: «Слава Тобі, Господи!»

Ото Кирило, вбивши змія, визволив княжівну і віддав князю. Князь уже не знав, чим його і дякувать, чим його і наградять.

Да вже з того-то часу й почало зватися те урочище, де він жив, Кожем'яками¹.

Мотив сей виразно споріднений з літописним переказом про заснування Переяслава, з нагоди побіди молодого кожум'яки над печеніжином. В билинній циклі в ролі змієборця виступає Добриня — пор. аналогії сеї теми в сучасних укр. величальних піснях вище. В сучасних оповіданнях, записаних Манжурою, змії не перестають бути погрозою хрещеного світу; богатирі стережуть його й по нинішній день (див. вище).

В інших темах образ змія приходить в інших формах: змії прилітає до дівчини або молодиці як інкуб-перелесник. «Змії робиться з простої гадина, тільки їй треба так де-небудь пробути, щоб вона сім год не чула ні дзвона, ні людського голосу; тоді у неї почнуть рости крила і будуть рости ще сім год, та як і за сім год не почує ні дзвону, ні людського голосу, тоді вже й летить людям на вред». «Змії як літа до жінки, так він її сушить; ото подивись: яка хвора та худа, як світяться проти сонця уха, то до неї змії літа»².

«Ко щ і й безсмертний» — образ, паралельний змієві: в казках і билинах сі два образи нераз заступають себе навзаєм, але в українській традиції Кощій ослаб, і ті казки, в котрих він приходить (Чуб., ч. 64 — «бездушний Костій» — варіант дуже солдатського типу), можуть бути новішими заїдами з Великої Росії. Одначе нема сумніву, що маємо тут образ старий, місцевий, і ті повніші варіанти сього мотиву, які знаходимо в Великої Росії і в іншим слов'янським та скандинавським фольклорі, щонайменше — належать до нашої кївської доби. Драгоманов цілком правильно сполучив з ним пізніший образ «Шолудивого Боняка», фантастичний образ смерті, безтілесного кістяка, що зв'язався, мабуть, по етимології слова (*кощій* — *костій* — *кістяк*)³. В казковім образі Кощія дослідників особливо займала його душа, захована в яйці, що лежить в скрині, у дереві: мотив широко розповсюднений і аналогічний з звісною староегипетською казкою про двох братів, де серце одного сховане в цвіті акації. Сей цікавий мотив приходить у нас і у інших народів в різних комбінаціях — напр., Чуб., ч. 6: душа царівни в яйці, захованому в дереві, осокорі, — коли його відти викрали, царівна вмерла.

¹ Куліш, Українські народ. переданія, 1847, с. 59.

² Записи Манжури, Сб., II, с. 9.

³ Драгоманова Розвідки, II, с. 158 дд. В оповіданнях, записаних Манжурою (Харк. сборн., II, с. 9), змії-літавець, у котрого вкрадено крила, стає інкубом на подобу Буняки: «спереди овсім чоловік, а повернеться задом — кишки волочаться».

Кобилляча голова — паралель до кістяка-Коція. Образ поза Україною мало звисний, в українськiм фольклорi досить популярний (одмiчений в «Енеїдi» Котляревського — один з небагатьох мотивiв народної поезії), але досi не студійований. В однiм з варіантiв вона приходиться до дiвчини разом з «марою» i каже з нею танцювати (Чуб., с. 65).

Одноокий людоїд, або людоїдка, вiд котрого людина рятується, хитро вибравши йому й останнє око. Се мотив Поліфема Одиссеї, дуже розповсюднений в фольклорi європейськiм i середньоазійськiм. В збiрнику Чубинського єсть варіант з київського Полісся про однооку бабу-людоїдку, до котрої заблукав коваль i з початку вибрав їй хитро одиноке око, а потiм утiк, замiшавшись мiж барани в вивернiм кожуху — «полапала за спину, баран, каже, i пропустила», а вiн, вискочивши, ще й похвалився, поглузував з неї, i вона кинула до нього сокирою (Чуб., с. 85). Проф. Сумцов й iн. таки й виводили схiднослов'янськi варіанти сеї теми вiд Одиссеї¹. Але правдоподiбніше бачити тут, коли запозичення, то з усної, а не з книжної традиції: казковий мотив, який мiж iншим був оброблений i в Одиссеї.

Образ «одноокого Лиха» в'яже сю статтю з дальшою групою.

Доля, Недоля, Злиднi — комплекс образiв, доволi хитких i складних, якi то наближаються до чисто поетичних персоніфікацій людського життя i незрозумiлого збiгу обставин, що його ломить, то переходять в бiльш конкретизованi, фантастичнi образи iстот з самостійним iснуванням. Різномоднiсть понять i широке розгалуження їх та зв'язки з рiзними лiтературними i фольклорними мотивами, свiйськими i чужородними, живо займали дослідникiв, якi пробували привести до якоїсь яснiшої системи сi мотиви i вислiдити зв'язок їх рiзних категорiй з мотивами чужими².

Нераз в народнiх переказах або поетичних творах iдея долi так щiльно зливається з iдеєю життя людини, його iстотою, його «душею», що вона тратить всяку окремишнiсть,

¹ Оцiнка збiрника Романова, ст. 85.

² Головнішi праці: Потебня, О долъ и сродныхъ съ нею существахъ, 1867; А. Афанасьевъ, Дѣвы судьбы, в III т. його Поэтич. воззрѣній, 1869; А. Веселовскій, Судьба-доля въ народныхъ представленияхъ славянъ, Разысканія въ обл. духов. стиха, V (Сб., 46, 1890); П. Ивановъ, Народные рассказы о долъ (Матеріали Купянскаго уѣзда), Сборн. харьк. обл., IV, 1892; А. Сонни, Горе и доля въ народной сказкѣ, 1906 (Киев. Унив. Изв.). Iнша лiтература в I т. Iсторії України, с. 329.